

TRADUCEREA MINEIELOR ÎN LIMBA VORBITĂ A POPORULUI – ETAPE ALE UNEI DEVENIRI CULTURALE ȘI SPIRITUALE ROMÂNEȘTI

Ciprian Ioan STREZA

Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Teologie
Lucian Blaga University of Sibiu, Faculty of Theology
Personal e-mail: ciprian_streza@yahoo.com

THE TRANSLATION OF THE MENAION INTO THE SPOKEN LANGUAGE OF THE PEOPLE -
STAGES OF A ROMANIAN CULTURAL AND SPIRITUAL DEVELOPMENT

Abstract: As one of the representative service books of the Romanian Orthodox Church, the Menaion successfully synthesizes both the typikonal and hagiographic richness of the Byzantine hymnography. The Menaia were introduced in the Romanian worship in the 15th century. They started as Slavonic manuscripts, hand-copied and spread by the effort of some scholar monks; eventually they morphed into printed Slavonic editions through the care and labour of deacon Coresi, but that happened much later, in the 17th century. The liturgical books have helped shape the Romanians' ethnic consciousness and have eased them into spiritual coherence as a people through their religious and cultural life. These books stood at the foundation of a common spiritual and cultural life of all Romanians and contributed massively to the evolution of their ethnic consciousness, identity and unity. The publication of the Menaia from Râmnic (1776-1780) marked the definitive introduction of the Romanian language in the worship of the Church. The translation of these prodigious liturgical books into the spoken language constituted the final and most difficult stage in the process of Romanianization of church services. Faced with almost insurmountable linguistic obstacles, as the Byzantine tones were such an interfusion of complex poetical language, rhythm, versification and metric, the scholar clergymen managed to brave a monumental work of compiling and synthesizing all the previous Menaia translations, of adapting, moulding and enriching them and, eventually, of endowing the liturgical text with a certain specificity of Romanian spirituality and culture. All the Menaia published to date stand out through the same unique manner in which the previous translations, that they were compiled from in the transcription process, were converted, adapted and enriched with elements of local specificity to such a degree, that the resulting service book emerged as a masterpiece of Romanian language and had a profound contribution to the formation, enhancement, stylisation and fine tuning of the Romanian literary language.

Keywords: Orthodox Church, Transylvania, Liturgical books, Menaion, Liturgy, Worship

Istoria poporului român a fost chiar dintru începuturile ei „o istorie de sate și de preoți”, după cum spunea Nicolae Iorga în 1902¹, o istorie a unei spiritualități și a unei culturi care s-a făurit în ambianța Bisericii pe valorile fundamentale ale creștinismului. Părintele Dumitru Stăniloae este de părere că trecutul poporului român este în esența lui „veritabil religios”, fiind „viața de închinăciune a poporului..., jertfa umilă a celor mulți și săraci pentru a-și zidi și împodobi locașuri de rugăciune potrivit concepției lor..., lupta simplă fără armele vicleniei.. pentru apărarea credinței”². Fiind un popor latin, dar de credință ortodoxă și situându-se la interferența culturii Orientului cu cea a Occidentului, românii s-au străduit de-a lungul istoriei să realizeze un dificil echilibru între lumea greacă și cea slavă, pe de-o parte, și lumea latină, careia îi aparținea, pe de altă parte: „Acest echilibru a făcut ca românii să nu fie nici unilateral raționaliști ca latinii din Occident sau ca grecii, care au influențat latinitatea occidentală, nici unilateral mistici ca slavii sau ca popoarele asiatice și africane..., reușind astfel să unească luciditatea rațională a latinității personaliste cu sentimentul de taină prezentă în toate...”³.

Echilibrul acesta, impregnat în cultura și spiritualitatea poporului român, alături de nevoile religioase și culturale și de aspirațiile interioare ale neamului românesc, au fost factorii determinanți care dus și la introducerea limbii vorbite în cultul Bisericii.⁴ Această remarcabilă revoluție cultural-religioasă începută mai întâi în Transilvania și preluată apoi și în Moldova și Tara Românească a dus la crearea și adâncirea conștiinței de neam și la definirea tot mai mult a unei identități spirituale.

Trecerea de la limba slavonă la limba vorbită a fost un proces foarte complex care s-a petrecut în etape și care a cuprins eforturile de mai bine de un veac ale ierarhilor și cărturarilor români de a lumina poporul prin învățătura. Limba slavonă folosită atâtea secole în cult s-a impregnat adânc în toate aspectele vieții atât liturgice cât și sociale ale românilor iar trecerea spre limba vorbită s-a făcut treptat astfel încât pe măsură ce slavona ceda teren în fața necesităților românilor de a înțelege canoanele, tipicul, predicile, textele biblice și rânduielile bisericești, în aceeași măsură limba liturgică românească se cizela din ce în ce mai mult prin adăparea ei din izvoarele liturgice bizantine.

Limba slavonă intrată adânc în sufletul și spiritualitatea și limba poporului român începând din secolul XVII ajuns la un mare declin iar pe fondul mișcărilor reformei din Apus a început să fie treptat înlocuită mai întâi în cărțile de predici, apoi în colecțiile de canoane, apoi în tipicul cărților de slujbă, apoi în pericopele biblice și în cele din urmă în cărțile de cult precum: Liturghierul, Molitfelnicul, Triodul, Penticostarul, Octoiul și cele 12 Mineie.

Cărțile de cult care au ridicat cele mai mari dificultăți în traducere au fost Mineiele și de aceea apariția lor în limba vorbită a marcat împlinirea românizării definitive a slujbelor bisericești.

Cele 12 Mineie cuprind slujbele sfinților din fiecare zi a anului cu innografia vecerniei și a utreniei, alături de îndrumările tipiconale și de expunerea scurtă a vieții fiecărui sfânt prăznuit, denumită ca sinaxar. Originea Mineiilor este legată de dezvoltarea cultului sfinților începând cu secolul al IV-lea și de adunarea, îmbogățirea și sistematizarea innografiei aghiografice petrecută în marile centre monastice ale primului mileniu creștin.⁵ Ciclul sărbătorilor bisericești a fost stabilit deja în secolul al X-lea și innografia dedicată sfinților era cuprinsă într-o formă rudimentară în colecții numite Tropologion, care au stat la baza primelor Mineie, care apar abia în manuscrise datând din secolul XI-XII.⁶

În tradiția cultică românească mineiele au intrat mai întâi sub forma unor manuscrise slavone copiate și răspândite prin efortul unor monahi cărturari. Astfel, unul dintre cei mai activi și mai originali copisti de manuscrise slave din secolul XV a fost ieromonahul Gavriil Uric, care între anii 1424 și 1449 a copiat o serie de cărți de cult printre care se numără și trei Mineie, aflate astăzi în Biblioteca Academiei.⁷ Tot la mânăstirea Neamț sunt menționați: monahul Casian, ieromonahul Ioanichie și de diaconul Nicodim, care în 1467 au copiat un Minei slavon la cererea lui Ștefan cel Mare pentru înzestrarea Mânăstirii Putna. Tot în aceeași perioadă izvoarele istoriografice menționează pe diaconul Fedca care a lucrat în 1489 la redactarea unui Minei slavon pe luna septembrie, și pe diacul Isaia care a redactat în 1492 la cerea logofătului Ioan Tăutu un minei slavon pe lunile ianuarie și februarie.⁸

Prima ediție tipărită a Mineiului slavon a apărut la Veneția în 1536-1538 în tipografia lui Božidar Vuković⁹ și ea a fost apoi preluată de diaconul Coresi în cele două ediții ale Mineiilor sale și anume în cea din 1659 de la Brașov, în două volume, apoi, în cea din 1580 de la Sebeș, apărută sub patronajul mitropolitului Ghenadie al Ardealului.¹⁰

Odată cu introducerea tiparului cărțile cultice s-au răspândit în toate provinciile românești și au creat premisele pentru introducerea definitivă a limbii vorbite în cultul Bisericii, generând astfel sentimentul de unitate și de conștiință de neam în rândul românilor din cele trei provincii istorice. „Marele merit al acestor cărți de cult, spune Nicolae Iorga, e poate acesta că trecând hotarele, ele au adunat sufletește, prin viața culturală, pe toți românii laolaltă. Prin ele, mai mult decât prin vechile manuscrise, care circulau greu și se copiau puțin, nedeșăvârșit, s-a întemeiat o viață literară, comună tuturor românilor...”¹¹

Introducerea completă a limbii române în Biserică se consideră a fi încheiată spre sfârșitul secolului al XVIII-lea odată cu apariția Mineiilor de la Râmnic (1776-1780). Traducerea în limba vorbită a acestor voluminoase cărți de cult a fost ultima și cea mai grea etapă în procesul de românizare a slujbelor bisericești. Textele cultice innografice nu au putut fi traduse atât de ușor, din cauza complexității limbajului poetic, a ritmului, a versificației și a necesităților metrice cerute de glasurile melodiei

bizantine care aveau nevoie de o „adaptare metrică” la posibilitățile de expresie ale limbii și muzicii bizantine românești.¹²

Traducerea Mineiilor vorbește despre cât de anevoios a fost procesul de introducere al limbii vorbite în cultul Bisericii. A fost nevoie, pe de o parte, de adunarea, prelucrarea, sintetizarea și confruntarea traducerilor care circulau în manuscris sau în formă tipărită până la acea dată cu originalul izvoarelor bizantine și slavone, iar, pe de altă parte, de tălmăcirea atentă a textelor inmografice rămase netraduse, apelându-se la posibilitățile de expresie ale limbii române vorbite din acea perioadă.

Acestui ultim și important capitol din odiseea traducerilor textelor cultice îi sunt dedicate paginile ce urmează. Vor fi prezentate toate etapele ale acestui anevoios urcuș spiritual și cultural prin care slujitori ai Bisericii au reușit să transpună într-un mod unic în limba poporului inmografia cântărilor precum și textele aghiografice ale sinaxarului.

1. Mitropolitul Dosoftei Viața și petrecerea svinților (1682-1686)

Primul dintre ierarhii luminați ai Bisericii Ortodoxe care a realizat o impresionantă operă de pionierat în traducerea cărților de cult în limba vorbită a poporului a fost mitropolitul Moldovei Dosoftei (1671-1673; 1675-1686).¹³ El a reușit să transpună în limba română principalele cărți folosite în cult și anume, în 1679 Liturghierul, în 1680 Psaltirea, în 1681 Moltivnicul, în 1683 Octoiul care a rămas nefinalizat, iar ultima lucrare importantă a acestui mare mitropolit a fost culegerea hagiografică intitulată *Viața și petrecerea sfinților*, tipărită la Iași între 1682 și 1686.

Această lucrare este de o importanță capitală pentru cultul și spiritualitatea poporului român ea fiind pe de o parte o sursă importantă în catehizarea credincioșilor, iar pe de altă parte ea a fost punctul de plecare pentru traducerea Mineiilor în limba vorbită a poporului. Această impresionantă colecție de vieți de sfinți a fost planificată inițial să cuprindă patru volume și anume: primul să cuprindă sinaxarul lunilor septembrie-decembrie, cel de al doilea pe cel al lunilor ianuarie-februarie, cel de al treilea pe cel al lunilor martie-iunie, iar ultimul volum să conțină viețile sfinților pe lunile iulie-august.¹⁴ Această amplă lucrare avea să fie parțial finalizată, căci datorită împrejurărilor istorice vitrege, mitropolitul a fost nevoit să părăsească Moldova în 1686 odată cu oștile regelui Sobieski reușind să imprime doar primele două volume într-un singur volum. Volumele III și IV au rămas neterminate, marele ierarh incluzând aici sinaxarele doar pentru zilele de 1 martie-10 iunie și, respectiv, 1-10 iulie.¹⁵

Dosoftei nu indică izvoarele pe care le-a folosit în alcătuirea impresionantei sale colecții hagiografice, ci ține doar să atragă atenția că a folosit izvoare scrise în diverse limbi, ceea ce impune concluzia că au fost destul

de numeroase: „Noi smeriții rugătorii mării-tale, arată marele mitropolit în predoslovia dedicată domnitorului Ioan Gheorghe Ghica, cu cât ne-au fost știința limbii rumânești, am nevoit de le-am scos de pre grecește și de pre sârbește pre limbă rumânească, ca să înțeleagă toți”¹⁶. Alte explicații privind izvoarele acestei lucrări le va da mitropolitul Dosoftei în cuvântul către cititori în care evidențiază eforturile mari pe care acesta le-a depus în realizarea acestei traduceri, „scoasă de pre grecește și elinește din 12 minee a svintei beserici, și din cărțile visteriului besericii pre limbă rumânească cu lungă nevoie, și cu lexicoane de-agiuns tălmăcită”¹⁷

Pornind de la aceste precizări ale autorului, critica literară¹⁸ a reușit prin analiză comparativă să stabilească ca surse principale din care s-a inspirat mitropolitul Dosoftei următoarele lucrări:

1. Mineiele bizantine editate în tipografia grecească din Veneția.
2. Prelucrarea neogreacă a mineiilor bizantine, făcută și tipărită la Veneția în 1607, de Maximos Margunios, episcopul Citherei.¹⁹
3. Proloagele rusești, apărute în șase ediții, între 1641 și 1685.
4. Hronografele bizantine ale lui Dorotei de Monembasia²⁰ și ale lui Matei Kigala.²¹
5. Antologiile hagiografice ale lui Agapie Landos cuprinzând transpuneri în greaca vulgară din opera lui Simeon Metafrastul.²²
6. Textele liturgice medio-bulgare întrebunțate în secolul XVII în Țările Române, precum și texte din literatura apocrifă.²³
7. *Istoria universală* a lui Johannes Nauclerus.²⁴
8. *Revelațiile* Sfintei Birgitta (sau Brigitta) din Suedia (1303-1373).²⁵

Din enumerarea acestor lucrări devine evidentă erudiția mitropolitului Dosoftei care a avut acces la o atât de mare diversitate de izvoare și care a reușit să le îmbine într-un mod original. Informațiile culese din textele cultice grecești și slavonești, din hronografele bizantine și din lucrări provenite din Apusul Europei sunt îmbrăcate în fraza limbii populare românești cu adaosul stilistic atent și cu participarea impresionantă de memorialist a marelui ierarh moldovean.²⁶

Unicitatea și originalitatea acestei lucrări e dată însă de preluarea și traducerea în românește în metrică bizantină a distihurilor iambice ale sinaxarului din mineiele grecești. Ele apar în *Viața și petrecerea svinților*, prefațând unele biografii de sfinți, la început mai rar, apoi - mai ales în partea a doua a culegerii, în tomurile III și IV, apoi, din ce în ce mai des, începând cu pomenirea Sfintei mucenițe Epiharia, la 27 septembrie.

Mitropolitul Dosoftei a fost poet și cunoștea metrica bizantină ceea ce a făcut ca din cele 138 de stihuri traduse și incluse în lucrarea sa, 77 să fie de 12 silabe, exact cum au fost ele scrise în metrică bizantină de către Hristofor

Mitilineul. Arta de a traduce și de a compune versuri în metrică și-a exersat-o marele mitropolit în lucrarea sa Psaltirea în versuri apărută în 1673²⁷, în care, urmând unui curent apărut la calviniștii francezi de a versifica psalmi și inspirându-se în mod original din traducerea versificată a psalmilor de poetul polonez Ioan Kochanowski, el a reușit să transpună cântecele pline de durere și umilință ale lui David în poezie în limbă română populară folosindu-se de o metrică și o formă ritmică, plină de noutate și varietate.²⁸

Este interesant de remarcat faptul că ierarhul moldovean este primul care a tradus sinaxarele bizantine cu stihurile lor iar aceste traduceri ale sale vor sta la baza viitoarelor ediții ale Mineiului românesc care vor valorifica toate traduceri anterioare, tipărite sau aflate în manuscris, incluzând în sintetizarea și adaptarea lor elemente cu specific local, numite în literatura de specialitate: *Liturgisches Heimatgut*.²⁹

Sihurile sinaxarului odată traduse în românește au fost apoi preluate doar în unele din edițiile ulterioare ale mineiilor.

2. Mineiele de la Buzău ale episcopului Mitrofan (1698)³⁰

Traducerile mitropolitului Dosoftei au stat la baza primei ediții a Mineiilor slavo-române de la Buzău, tipărite de episcopul Mitrofan al Buzăului. Acesta lucruse la Iași la tipărirea lucrării *Viața și petrecerea svinților* și, odată ajuns episcop, cunoscând valoarea acestei lucrări a folosit părți din ea în alcătuirea celor 12 Mineie care aveau să vadă lumina tiparului în anul 1698. Beneficiind de sprijinul financiar al domnitorului Constantin Brâncoveanu, adunând în jurul său un grup de traducători dintre care istoria literară îl identifică cu precizie doar pe Radu Greceanu, episcopul Mitrofan a reușit să scoată o versiune a Mineiilor care aveau tipicul, paremiile și sinaxarul în limba română, iar inmografia în limba slavonă. În primul volum, cel al lunii septembrie, în introducerea semnată de mitropolitul Teodosie al Ungrovlahiei adresată domnitorului Constantin Brâncoveanu se arată motivul care a stat la baza tipării acestei lucrări și anume dorința „de a le da credincioșilor români slujba pe înțelesul lor” aducându-se ca argument faptul că nici preoții nici credincioșii nu mai înțelegeau limba slavonă în cult.³¹

În Mineiul pe luna septembrie, la fila 132 apare un scurt cuvânt adresat de episcopul Mitrofan preoților, urmat de un alt „cuvânt” al traducătorului „Radu logofătul Grecianul” în care acesta face câteva precizări valoroase legate de izvoarele folosite dar și de greutățile ivite în munca de traducere: „Pre lângă alți ostenitori, notează el, ce s-au aflat fost-am și eu nu mai puțin decât alalți (ceialți, n.n.) ostenitori, dentr-a Măriei sale poruncă de am tâlmăcit viețile și istoriile tuturor sfinților și tuturor praznicilor și mari și mici după Sinaxarul grecescu și mai vârtos îndireptandu după Mineiele beserecii cele elinești..... Rugându pre totu pravoslavniculu cititorulu,

care pedepsitu va fi în știința elinescă, de ar și cunoaște niscare greșale sa nu defaima, ca cu greu iaste a tâlmaci neștine singuru, alesu despre limba elinască spre cea rumânească; ca sântu cuvinte elinești și vorbe dupre locuri, care unele nici ia lexicoane nu să afla; altele, de să și află și să înțelegu, iară pentru înguatare limbii rumânești nu potu veni la tâlmăcitu..”³².

Valoarea acestei ediții slavo-române a Mineiilor de la Buzău constă în faptul că editorii ei au reușit să includă în ea tot ce exista mai bun în acel moment în materie de text cultic tradus în limba vorbită. Astfel, în unele cazuri ei au preluat cuvânt cu cuvânt pagini sau pasaje pe care le-au considerat mai accesibile din traducerea lui Dosoftei, iar în alte cazuri, au fost nevoiți să prelucreze textul mitropolitului moldovean adaptându-l la fonetismul muntean, revizuindu-i arhaisme și regionalisme, uneori chiar reconstruindu-l din punct de vedere sintactic pentru a-i conferi fluiditate.³³

Traducătorii însă nu au inclus și stihurile sinaxarului pe care Dosoftei le-a tradus, considerând probabil că nu sunt complete și deci fără o valoare stilistică sau spirituală. Foarte ușor au putut renunța la ele probabil pentru că nici metrica bizantină nu era cunoscută și înțeleasă de cei care au muncit la tipărirea acestei lucrări.

3. Manuscrisele episcopului Damaschin și Antologhionul de la Râmnic (1737)³⁴

În anul 1688 apărea la București traducerea integrală a Bibliei eveniment care marca un apogeu în procesul de românizare a cultului și culturii adresate tuturor celor care locuiau cele trei provincii istorice românești, adică muntenilor, moldovenilor și ardelenilor deopotrivă.³⁵ Din grupul de traducători a făcut parte și Damaschin numit și „dascălul”, o personalitate atât de importantă pe cât de necunoscută a secolului al XVIII-lea din Țările Române. Prea multe lucruri despre biografia lui nu se știu. A învățat din tinerețe latina, greaca și slavona, iar abilitățile sale filologice extraordinare l-au apropiat prin vocația sa monahală de textele cultice ale Bisericii. Epoca în care a trăit a fost una a înnoirilor spirituale iar imperativul traducerii în românește a tuturor cărților de cult l-a făcut să se dedice cu multă dăruire și stăruință acestei munci din dorința de a lumina poporul prin textele cultice ale Bisericii traduse în limba vorbită. Acest plan inițial de a tipări toate cărțile cultice a fost doar parțial realizat, căci mare parte a vieții dascălul Damaschin, devenit în 1702 episcop de Buzău, iar apoi în 1708 episcop de Râmnic, și-a dedicat-o traducerii textelor liturgice care aveau să vadă lumina tiparului abia sub urmașii săi în scaunul vlădicesc. Interesant de remarcat este faptul că în primii 20 de ani de episcopat, între 1704-1724, el a tipărit foarte puține cărți, fiind cu totul prins cu munca de traducere. În 1703 apare Psaltirea, apoi Apostolul în 1704, Ceaslovul în 1724 și o a doua ediție a Psaltirii în 1725. Acest plan editorial modest, dictat de condițiile vitrege în care a păstorit

episcopul Damaschin la Râmnic, Oltenia fiind după tratatul de la Passarowitz din 1718 anexată Imperiului habsburgic, nu spune însă nimic despre aspirațiile și idealul cultural pentru care acest episcop luminat a luptat. Proiectul de o viață al acestui ierarh luminat a fost traducerea și răspândirea în toate teritoriile locuite de români a tuturor cărților de cult și anume, a Octoihului, a Triodului, a Penticostarului, și mai ales a celor 12 volume ale Mineiului, pentru a întări astfel conștiința unității de credință și de neam.³⁶

Despre acest veritabil program cultural pe care îl avea în suflet, vorbește episcopul Damaschin într-o scrisoare adresată lui Karl von Tige, comandantul militar imperial austriac în Transilvania și Director Suprem al Olteniei (1725-1730), în care cere aprobarea de a tipări Minologhionul pe care l-a tradus în românește. Aici el își expune și își justifică astfel planul său spiritual și cultural de luminare a poporului român:

„Cu adevărat cărțile pe care doresc să le tipăresc sunt cărți foarte vechi bisericești, folosite în ritul nostru oriental la citit și la cântat, care au fost tipărite la Venetia în limba greacă apoi vândute în toate părțile unde se găsesc greci, astfel de cărți au văzut lumina tiparului și în limba slavonă și se vând liber în Serbia și Bulgaria și Polonia și Rusia mare și Rusia mică, și de asemenea în Valahia și în Țara Oltului în Moldova și în Transilvania și în toate bisericile Valahiei. Deoarece aceste cărți sunt în limba slavonă și văzând eu că credincioșii noștri din pricina neștiinței stau în biserici precum boii neînțelegând ce spun și ce cântă și ies din biserici fără nici un folos, m-am ocupat din inspirație dumnezeiască de această muncă grea pe care am început-o acum zece ani când m-am apucat să traduc din limba greacă și slavonă în limba noastră simplă românească...

Cartea pe care cu adevărat doresc în primul rând să o tipăresc se cheamă în grecește Minologion și care conține toate sărbătorile Domnești și ale Preacuratei Fecioare Maria, Maica lui Hristos și ale tuturor sfinților, începând cu luna septembrie și sfârșind cu ultima lună august. Din această carte când va fi nevoie volumul pe o lună în limba română vă trimit ca de model, căci toate volumele sunt imposibil de trimis, căci din această carte zilnic citim și cântăm în biserica noastră, volumul pe o singură lună fiind suficient ca model pentru toate celelalte volume, care în întregime vor fi tipărite, nu doar un singur volum, ci mai multe și atunci se va vedea adevărul nostru și cum sunt slujbele în biserica noastră”.³⁷

Din această scrisoare reiese în mod clar că la data redactării ei, 22 noiembrie 1725 episcopul Damaschin avea traduse în manuscris toate cele 12 Mineie care în această formă erau folosite în cultul Bisericii. Vrând să demonstreze consiliului de război austriac că aceste cărți nu sunt născociri ale minții sale și nici nu conțin controversate, el se arată dispus să trimită spre examinare doar unul din aceste volume, considerând că este suficient

pentru a arata adevărul celor afirmate dar și frumusețea cultului ortodox. Nu a apucat însă să își vadă acest vis împlinit pentru că la 5 decembrie 1725 a murit lăsând în urmă numeroasele manuscrise ale traducerilor sale care aveau apoi să fie tipărite de urmașii săi în scaunul episcopal de Râmnic.

„Prin episcopul Damaschin, spune Nicolae Iorga, cultura bisericească a românilor s-a întors la izvorul curat (bizantin)...”.³⁸ Dascălul Damaschin nu era doar un bun cunoscător al limbii și culturii grecești, traducând printre altele și Dogmatica Sfântului Ioan Damaschin, cât mai ales un inițiat în arta de a transpune în limba română, într-un „stil și un grai luminat”³⁹ sistemul bizantin complex de idei îmbrăcat în cuvinte în textele cultice. A cerceta în original traducerile slavone, a le compara apoi cu originalul grec și a le transpune apoi în limba poporului a fost o muncă titanică în care învățatul dascăl s-a ascuns mereu sub vălul anonimatului, multe din traducerile sale apărând atât în timpul vieții sale, cât și postum sub numele altor ierarhi.

Planul său editorial îndrăzneț nu a putut fi dus la împlinire din cauza morții sale premature. Totuși, osteneala sa de tălmăcire a cărților n-a fost zadarnică, pentru că au valorificat-o din plin urmașii săi în scaun și ucenicii săi. Astfel, dintre tipăriturile ulterioare, îi aparțin episcopului Damaschin: Molitvelnicul din 1730, Triodul din 1731, Liturghierul din 1733, Catavasierul din 1734, Antologhionul din 1737, Penticostarul din 1743, Ceaslovul din 1745, Evanghelia din 1746, Mineiele revizuite și tipărite de episcopul Chesarie în 1776-1780. Toate acestea au apărut apoi în mai multe ediții, încât cercetătorul Barbu Teodorescu afirma, pe bună dreptate, că „tipografia Râmnicului nu a făcut altceva, între 1724 și 1830, decât să tipărească și să răspândească în toată țara manuscrisele rămase de la Damaschin.”⁴⁰

Din aceste lucrări apărute după moartea marelui ierarh reține atenția Antologhionul tipărit în 1737 cu cheltuiala episcopului Clement, urmașul lui Damaschin în scaunul episcopal de la Râmnic, care a găsit această „carte închisă și neivită, ca pe o comoara ascunsă în pământ” și a dorit să o pună în uzul liturgic, căci ea cuprindea o colecție de slujbe ale sfinților celor mai importanți din cursul anului bisericesc. A fost se pare o soluție de compromis. Cele 12 Mineie au fost traduse de episcopul Damaschin, însă din lipsă de fonduri nimeni nu s-a încumetat să le tipărească până în anul 1779 când apare la primul minei de la Râmnic, cel pe luna octombrie.⁴¹

Acest lucru se poate deduce și din declarația ieromonahului Lavrentie plină de sinceritate și de recunoștință față de dascălul său din prefața Antologhionului în care el arată că s-a nevoit „cât a putut de a îndreptat din cuvânt în cuvânt, nimic schimbând” și a urmat întru totul izvodul episcopului Damaschin.⁴² Afirmatia acestui ieromonah poate fi probată prin analiza comparată a textelor din această colecție de slujbe cu cele apărute câteva decenii mai târziu în cele 12 mineie ce vor

vedea lumina tiparului la Râmnic. Textele sunt absolut identice ceea ce indică în mod cert faptul că la baza traducerii slujbelor din mineiul românesc se află munca titanică depusă de episcopul Damaschin, care a reușit să prefacă textul curat al originalului grec într-o limbă ce era din ce în ce mai bogată, mai limpede, mai sigură, ceea ce a dus și la răspândirea rapidă a tuturor cărților traduse la toți românii din cele trei provincii istorice, contribuind astfel decisiv la unitatea lor de credință, de cultură și de neam.⁴³

4. Mineiele de la Râmnic 1776-1780

Ca și în cazul Bibliiei de la București, primul Minei în totalitate tradus în limba vorbită a poporului a fost rodul muncii a multor generații de preoți, călugări, ierarhi, și dascăli. Editorii acestei monumentale lucrări, episcopii Chesarie (pentru mineiele lunilor octombrie - martie) și Filaret (pentru mineiele lunilor aprilie - septembrie) și mitropolitul țării Grigorie al II-lea, toți buni cunoscători ai limbilor clasice, au reușit să strângă cele mai bune traduceri existente până în acel moment și să alcătuiască un grup de buni traducători și de tipografi compus, după cum arată vastele prefețe ale celor 12 volume⁴⁴, din ierodiaconul Anatolie, monahul Rafail și Iordan Capadocianul, alături de ieromonahul Ioachim de la Mitropolie „purtătorul de grijă” (director) al tipografiei și de meșterii tipografi Constantin Mihailovici și Dimitrie Mihailovici, și unchiul lor Constantin Atanasievici.⁴⁵

Acest colectiv a căutat, selectat și adaptat vechile traduceri anterioare, tipărite sau în manuscris dând naștere unei lucrări în care a fost valorificat tot efortul de până atunci a generații întregi de clerici cărturari în traducerea textelor cultice. Pentru sinaxarul și stihurile lui a fost folosită lucrarea *Viața și petrecerea sfinților* a mitropolitului Dosoftei, alături de traduceri după preluarea slavă a *Vieților sfinților*, publicată la Kiev în 1689-1705 de Dimitrie Tuptalo, mitropolitul Rostovului,⁴⁶ pentru îndrumările tipiconale s-a apelat la traducerea lui Radu Greceanu din Mineiele de la Buzău, iar textul innografiei a fost preluat în mare parte din manuscrisele episcopului Damaschin.

Particularitatea izvoarelor folosite în Mineiele de la Râmnic constă în faptul că ele nu au fost surse paralele, compilate la un moment dat pentru a alcătui o nouă scriere, ci ele constituiau traduceri mai vechi preluate, cizelate, adaptate în traduceri mai noi, după cum au procedat și editorii Mineiilor slavo-române de la Buzău din 1698 care au preluat o mare parte din textele sinaxarelor traduse de Dosoftei, adaptând și făcând o serie de schimbări de limbă necesare. Modul în care s-a făcut în decursul istoriei acest transfer de material liturgic de la o lucrare la alta se arată în prefața Antologhionului româno - slavon publicat la Iași în 1726: „Măcar că osteniiala noastră la această slabă și mică au fost, căci nimic dentru ale noastre n-am adus, ce povață avînd pre cei mai desăvîrșit luminați în minte,

ce mai nainte au așezat și au rînduit, numai am mai lămurit î(n)țaleagerea vorbei după obiceiul pămîntului, schimbînd cîteva slove, precum să veade, păzînd cu amănuntul unirea cuvintelor”⁴⁷.

Veritabilul *Heimatgut* al izvoarelor folosite de traducătorii și editorii Mineiilor de la Râmnic a fost acest „obicei al pămîntului” în virtutea căruia toate traduceri anterioare erau asimilate, adaptate, cizelate pentru a fi folosite mai departe în cultul Bisericii. Prima ediție a Mineiilor care a făcut să se audă pentru prima oară în biserică slujba românească în totalitatea ei, se distinge prin aceste particularități care vorbesc despre modul original în care au fost preluate și compilate cele mai bune traduceri făcute până în acel moment:

a. Toate cele 12 volume sunt însoțite de vaste și complexe prefețe în care episcopii Chesarie și Filaret din vădit scop pedagogic, misionar dar și cultural încearcă să prezinte informații legate de însemnătatea lunii respective, de datinile religioase ale poporului care țin de acea lună, de evenimentele biblice și de sărbătorile prăznuite în fiecare lună, reușind totodată să facă și scurte incursiuni în istoria poporului român.

În alcătuirea vastelor prezentări din aceste prefețe episcopul Chesarie a folosit nu doar scrieri biblice și patristice, ci a apelat și la scrieri ale iluminismului vremii sale precum: *L' Encyclopedie ou Dictionnaire raisonne des sciences, des arts et des metiers* (1751-1772), coordonată și publicată de Diderot și d'Alembert, și: *Histoire du Bas-Empire, en commençant a Constantin le Grand, a lui Charles Lebeau*, care a apărut la Paris, între 1757-1781. Dorind să integreze discursul său istoric în mișcarea de idei a timpului său, episcopul muntean preia informații din aceste lucrări, și le aplică ingenios la istoria poporului român. Astfel, în prefața Mineiului pe noiembrie, el reiterează informații furnizate în articolele istorice ale enciclopediei lui Diderot și imparte istoria Țării Românești trei *epohas*: 1. Epoca războaielor, pe care „locuitorii dachi și gheți din Dachia” le-au purtat cu „împărații rîmleni” ; 2. Epoca zidirii mănăstirilor, care începe cu Radu Negru Vodă, pe care-1 consideră întemeietorul țării și 3. Epoca culturii sau a talmăcirii cărților „de pe slavonie pre limba românească”, începînd cu Matei Basarab, continuînd cu Șerban Cantacuzino și ajungînd la „desăvârșită podoabă” sub Constantin Brîncoveanu.⁴⁸ De asemenea, în prefața Mineiului pe luna ianuarie talmăcit „în limba patriei”, citînd pe istoricii antici Dio Cassius și Meletie Geograful, ierarhul muntean amintește de războaiele lui Traian cu Decebal, de colonizarea Daciei cu elemente romane, pătrunzînd prin toți aceștia tradițiile și obiceiurile romane, afirmînd ideea continuității daco-romane pe teritoriile carpato-danubiano-pontice.

Toate aceste idei au pătruns în scurt toate ținuturile locuite de români, fiind apoi dezvoltate de reprezentanții Școlii Ardelene. Important de subliniat este faptul că deși ideea originii romane a poporului și a limbii române, cât și cea a continuității au fost afirmate și prezentate cu

mult timp înainte în scrierile cronicarilor, ele totuși nu au reușit să pătrundă în rândul maselor largi populare, datorită accesului limitat la cultură în perioada medievală a oamenilor de rând.⁴⁹

b. Seria celor 12 volume nu începe cu mineiul lunii septembrie, cum ar fi fost firesc, ci cu luna octombrie. Explicațiile date în prefața acestei minei legate de evenimente importante din istorie nu pot justifica această anomalie.⁵⁰ Se pare însă că textul lunii septembrie nu era pregătit de tipar în 1776 și prin urmare a fost lăsat la urmă, fiind tipărit ultimul în 1780 având însă incluse stihurile sinaxarului pe toate zilele.

c. Mineiele tipărite în 1780 pentru lunile aprilie – august, conțin stihuri la sinaxar în mod inexplicabil doar la câțiva din sfinții acelei luni: în luna aprilie stihuri are Sfântul Gheorghe și Anatolie (23 aprilie), în luna mai ele apar la Sfântul Ieremia (1 mai), Sfântul Isaia (9 mai) și Sfântul Talaleu (20 mai), în luna iunie doar Sfântul Nichifor patriarhul Constantinopolului (2 iunie), Sfânta Muceniță Agripina (23 iunie) și Sfântul David al Thesalonicului (26 iunie) au aceste stihuri, pentru luna iulie doar Sfântul Anatolie patriarhul Constantinopolului (3 iulie), Sfântul Toma din Maleo (7 iulie) și Sfântul Ermolae (26 iulie) au fost aleși pentru a primi stihuri la sinaxar, iar pentru luna august doar Sfântul Alexandru patriarhul Constantinopolului (30 august) are aceste stihuri.

d. Se pare că stihurile sinaxarului au fost traduse și puse după preferințele editorilor și ostenitorilor la tipărirea acestei cărți, iar o indicație clară a acestui fapt este alegerea a doi sfinți cu numele Anatolie, în unele ediții pomenirea din ziua de 3 iulie fiind însoțită de o iconiță a Sfântului gravată.

Incontestabil prin tipărirea Mineiilor la Râmnic s-a desăvârșit pentru totdeauna românizarea slujbelor religioase.⁵¹ Ele reprezintă o sinteză a eforturilor de creare a unei limbi bisericești unitare, pe baza limbii vorbite populare. Editorii au încercat să evite regionalismele, folosind termeni de largă circulație într-o frază armonioasă, naturală, cu topică și construcții arhaizante, specifice graiului bisericesc.⁵²

5. Minologhion Blaj 1781⁵³

Odată tradus și tipărit în limba română Mineiul s-a răspândit foarte repede în toate teritoriile locuite de români, fiind preluat și tipărit de Biserica greco-catolică la tipografia de la Blaj, restaurată și modernizată de episcopul Petru Pavel Aron. Interesant de remarcat este faptul că alături de câțiva meșteri tipografi maghiari au lucrat și tipografi chemați în mod special de la Râmnic, ceea ce arată în mod clar că Minologhionul de la Blaj este o preluare a celui de Râmnic.⁵⁴ Ediția de Blaj este reușită fiind ornată cu ilustrații, frontispicii, vignete, fiind o carte de cult cu mare circulație și mare căutare în Transilvania, păstrându-se astfel și foarte puține exemplare. Un

exemplar se află și în Biblioteca Facultății de Teologie din Sibiu și în Biblioteca Muzeului Brukenthal, iar în Bibliografia românească veche, în volumul II, este semnalată existența lui pentru ca în volumul IV să se redea doar foaia de titlu cu caractere latine⁵⁵.

Impresionantă prin aspectul ei grafic această ediție de Transilvania a Mineiului este o mărturie clară a unității de neam care s-a zidit mereu prin textele cultice ale Bisericii dincolo de barierele confesionale apărute în decursul istoriei.

Editorii Mineiului de la Blaj au preluat aproape identic și în întregime textul mineiilor de la Râmnic, însă ei nu au găsit potrivit să includă stihurile sinaxarului nici măcar pe luna septembrie sau în zilele în care textul de la Râmnic conține această laudă pe scurt adusă sfinților. Se pare că stângăcia traducerii acestor stihuri care are la bază neînțelegerea structurii metrice a imnografiei bizantine a fost factorul determinant care a dus la excluderea lor din această a doua ediție a mineiului în limba română.

6. Mineiele de la Buda (1804-1805)

Foarte curând Mineiele de la Râmnic aveau să fie retipărite și la tipografia Universității de la Budapesta din inițiativa unui negustor bogat din Sibiu, Hagi Constantin Pop, ctitorul unei biserici din acest oraș, prieten și colaborator cu episcopii Chesarie și Filaret în tipărirea Mineiilor de la Râmnic, care în 1795 i-a scris episcopului Iosif Sevastis al Argeșului cu propunerea de a retipări Mineiele „pentru folosul sufletesc al neamului nostru”⁵⁶. Astfel, din inițiativa celor doi și prin purtarea de grijă a medicului oculist Ioan Piuaru-Molnar, fiul preotului Ioan Piuaru zis Tunsu din Sadu (jud. Sibiu), care a obținut aprobarea și subvenționarea din partea Curții Aulice veneze pentru costurile tiparului, au apărut la Budapesta două tiraje ale Mineiului, unul destinat Țării Românești și altul Transilvaniei, cu redactări diferite ale paginilor de titlu.

Erau reproduse și amplele prefețe din Mineiele de la Râmnic. Din „înștiințarea” semnată de episcopul Iosif al Argeșului în Mineiul pe septembrie, reiese că toate greșelile de traducere sau de tipar strecurate în ediția de Râmnic s-au îndreptat „prin oameni cu știința amândurora limbilor, elinești și românești, și mai mult prin osteneala unui prea cuvios părinte (pare să fie însuși episcopul Iosif Sevastis), ce au stătut și ucenic al acelor doi fericiți arhierei” (Chesarie și Filaret)⁵⁷.

Ediția de Buda a Mineiilor, apărută sub îngrijirea episcopului argeșean, și prefațată de Ioan Piuaru-Molnar, „profesor public în crăiască Academie a Clujului și în Marele Prințipat al Ardealului crăiesc, doctor de ochi” a avut și cenzori și corectori ai tipografiei din Pesta care s-au implicat în realizarea acestei lucrări. Printre ei s-au numărat și Gheorghe Șincai și Samuil Micu, reprezentanți de frunte ai Școlii Ardelene. Unitatea de neam și de cultură era astfel exprimată printr-o editarea și tipărirea unei cărți de cult.

8. Mineiele de la Neamț

La început de secol XIX mineiele în limba vorbită erau foarte căutate⁵⁸ și de aceea în 1830, la inițiativa mitropolitului Veniamin Costachi au fost tipărite din nou la mănăstirea Neamț, sub îngrijirea starețului Dometian, după o muncă susținută pe parcursul a doi ani de zile toate cele 12 volume ale Mineiului.⁵⁹ Este o preluare și o îmbunătățire a textului Mineiilor de la Buda, iar ca notă distinctă a acestei noi ediții de la Neamț este eliminarea cu totul a Sinaxarului, dorită chiar de mitropolitul Veniamin și datorată faptului că „Sinaxarele la multe locuri nu să unesc cu cele adevărate Viețile Sfinților”, cum afirmă marele ierarh în prefața mineiului pe luna ianuarie.⁶⁰

O a doua ediție mult îmbunătățită folosind „izvodul cel îndreptat” de episcopul Iosif al Argeșului al Mineiilor de la Buda, apare tot la mănăstirea Neamț, sub starețul Neonil, în anul 1846. Această ediție conține stihurile sinaxarului fiind revizuită după ediția constantinopolitană a Mineiului grecesc din anul 1843 și va influența toate edițiile românești ulterioare.⁶¹

Interesant este de remarcat din nou caracterul antologic al mineiilor românești: toate edițiile noi se bazează pe textul edițiilor precedente, iar această preluare s-a făcut mereu prin consultarea originalelor slavone și grecești și prin cizelarea constantă a limbajului liturgic.

9. Mineiele de la Sibiu (1853-1856)

Între anii 1853-1856, mitropolitul Andrei Șaguna tipărește o nouă ediție Mineiului, textul acestuia fiind o preluare în cea mai mare parte a celei de a doua ediții de la Neamț din perioada starețului Neonil și într-o măsură mai restrânsă a textului de la Buda.⁶² Mineiele lui Șaguna au apărut în condiții grafice excepționale și se disting prin faptul că doar în volumele lunilor ianuarie și februarie apar stihurile Sinaxarului.

10. Edițiile de București ale Mineiului

În 1852 apare pentru prima dată la București sub mitropolitul Nifon, Mineiul românesc cu caractere latine, conținând și stihurile sinaxarului în toate cele 12 luni, ceea ce indică o vizibilă îmbunătățire a textului printr-o nouă confruntare cu originalul grecesc.

La o uniformizare deplină a Mineiului românesc a contribuit decisiv, hotărârea Sinodul Bisericii Ortodoxe Române din Regatul României din anul 1872 privind drepturile exclusive ale acestuia de a tipări cărților de cult. În consecință, începând cu această dată, Mineiul s-a tipărit doar la București, în Tipografia cărților Bisericești. Începând cu această dată au apărut următoarele ediții ale Mineiului românesc: 1891-1894 Ediția I București / 1908-1910 Ediția a II-a București / 1927-1930 Ediția a III-a Cernica, București / 1954-1974 Ediția a IV-a București / 1975-1989 Ediția a V-a București / 1991-2005 Ediția a VI-a București.

Primele trei ediții (până în 1927) ale Mineiului pe decembrie sunt cvasi identice cu Mineiul de la Neamț din anul 1846 și cu Mineiul de la Sibiu din anul 1856 și ele conțin toate stihurile sinaxarului. Ediția a patra (1956) aduce cu sine o revizuire a conținutului innografic, reorganizându-l după Mineiul grecesc contemporan, însă în mod inexplicabil are stihurile sinaxarului doar pentru lunile decembrie, ianuarie și februarie. Ediția a cincia (1977) este din nou revizuită, fiind completată cu material innografic din ediții mai vechi ale mineiului grecesc, care nu există în mineiul grecesc contemporan. Acest text s-a perpetuat până la ultimele ediții apărute (1991, 2005). Din păcate aceste în aceste ultime ediții au fost scoase cu totul stihurile sinaxarului din textul slujbelor.

Concluzii

1. Mineiul este una din cărțile reprezentative ale Bisericii Ortodoxe care sintetizează în mod reușit tezaurul innografic, cel tipiconal și cel aghiografic al cultului bizantin. Originile trebuie căutate în cultul martirilor primelor secole și în formele incipiente innografice numite Tropologion, atestate în manuscrise începând cu secolul al X-lea, care mai apoi au stat la baza primelor Mineie, apărute în manuscrise datând din secolul XI-XII.

2. În tradiția cultică românească mineiele au intrat în secolul al XV-lea sub forma unor manuscrise slavone copiate și răspândite prin efortul unor monahi cărturari și abia în secolul al XVII-lea el ajunge sub forma unor ediții slavone tipărite datorate diaconului Coresi. Cărțile de cult au creat conștiința de neam și au adunat sufletește, prin viața culturală, pe toți românii laolaltă. Prin ele s-a întemeiat o viață duhovnicească dar și culturală, comună tuturor românilor, cultivându-se astfel conștiința și unitatea de neam.

3. Introducerea definitivă a limbii române în cultul Bisericii a fost marcată de apariția Mineiilor de la Râmnic (1776-1780). Traducerea în limba vorbită a acestor voluminoase cărți de cult a fost ultima și cea mai grea etapă în procesul de românizare a slujbelor bisericești. Complexitatea limbajului poetic, a ritmului, a versificației și a metricii glasurilor melodiei bizantine au fost obstacole peste care clericii cărturari au știut să le treacă, adunând într-o muncă de sinteză toate traducerile anterioare, adaptându-le, modelându-le, îmbogățindu-le și adăugând astfel textului cultic un specific al spiritualității dar și al culturii românești.

4. Toate Mineiele apărute până în prezent se disting prin aceeași artă unică de colecționare, prelucrare, adaptare și îmbogățire prin specific local a traducerilor anterioare, de așa manieră încât această carte de cult reprezintă un adevărat monument de limbă românească, o contribuție de seamă în procesul de formare, de îmbogățire și de mlădiere a limbii române literare.

Note:

1. Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal* (București: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902), 7-9.
2. Pr. Dumitru Stăniloae, *Ortodoxie și românism* (București: Supergraph, 2011), 45-46.
3. Pr. Dumitru Stăniloae, *Reflecții despre spiritualitatea poporului român* (București: Editura Elion, 2004), 23.
4. Ion Gheție, Al. Mareș, *Originile scrisului în limba română* (București: Editura Științifică și Enciclopedică, 1985), 55.
5. Pr. Prof. Dr. Ene Braniște, *Liturgica generală* (București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1993), 661.
6. A. Wade, „The Oldest Iadgari. The Jerusalem Tropologion V-VIIIc.”, *Orientalia Christiana Periodica*, nr. 50 (1984): 451-456.
7. Pr. Prof. Mircea Păcurariu, *Istoria Bisericii Ortodoxe Române*, vol.1 (București: Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1980), 395.
8. Emil Turdeanu, „Manuscrite slave din timpul lui Ștefan cel Mare”, în *Cercetări literare*, nr. 5 (1943): 111-118, 161-163; Idem, *Oameni și cărți de altădată*, vol. 1 (București: Editura Enciclopedică, 1997), 35-44, 84-87. O prezentare a celor mai importanți copiiști din mănăstirile românești poate fi găsită la: Păcurariu, *Istoria Bisericii*, 396, 494.
9. Olimpia Mitric, „Un nou exemplar din Mineiul slavon imprimat la Veneția, în tipografia lui Božidar Vuković”, *Studii și Materiale de Istorie Medie*, nr. 31 (2013): 299.
10. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, 479, 529.
11. George Ivașcu, *Istoria literaturii române*, vol. 1 (București: Editura Științifică, 1969), 103.
12. Braniște, *Liturgica generală*, 683.
13. N. A. Ursu, Nicolae Dascălu, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea mitropolitului Dosoftei* (Iași: Editura Trinitas, 2003), 68.
14. Alexandru Rosetti, Mihai Pop, I. Pervain, *Istoria literaturii române*, vol. 1 (București: Editura Academiei, 1964), 447.
15. Ioan Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche*, vol. 1 (București: Editura Academiei Române, 1903), 240-246.
16. Ibid., 244.
17. Ibid., 245. A se vedea și: Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților: Iași 1682-1686*, (Cluj-Napoca: Editura Echinox, 2002), 33.
18. Nicolae Cartoian, *Istoria literaturii române vechi* (București: Editura Minerva, 1980), 209; Iulian Ștefănescu, „Legende despre Sf. Constantin în literatura română”, *Revista istorică română*, nr. 1 (1931): 251-297; Gabriel Mihăilescu, „În jurul surselor folosite de Dosoftei în Viața și petrecerilor svinților”, *Limba Română*, nr. 3 (2014): 419-432.
19. Μάξιμος Μαργουίνος, *Συναξάρια ἤτοι βίοι ἁγίων* (Βενετία: Ἀντώνιος Πινέλλος, 1607).
20. Δωρόθεος, Μητροπολίτης Μονεμβασίας, *Βιβλίον ιστορικών περιέχον εν συνόψει διαφόρους και εξόχους ιστορίας: Αρχόμενον από κτίσεως Κόσμου μέχρι της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως*, (Βενετία: Ιωάννη Αντωνίω τω Ιουλιανώ, 1631).
21. Ματθαίος Κιγάλας, *Νέα Σύνοψις διαφόρων ιστοριών ἀρχομένη από κτίσεως κόσμου και λήγουσα έως τήν νῦν ἐχρονίαν*, (Βενετία: Παρά Νικολάω Γλυκεί τω ἐξ Ιωαννίνων, 1637).
22. Αγάπιος Λάνδος, *Νέος Παράδεισος : Ἦτοι λόγοι διάφοροι και βίοι ἁγίων /εκ του Μεταφραστού Συμμεώνος...* (Βενετία: Παρά Πάνω Θεοδοσίω τω ἐξ Ιωαννίνων, 1641); Idem, *Βιβλίον ωραιότατον καλούμενον Αμαρτωλών Σωτηρία*, (Βενετία: Παρά Νικολάω Γλυκεί τω ἐξ Ιωαννίνων, 1641).
23. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, vol. 2, 103.
24. Iohannes Nauclerus, *Chronica succintim comprehendentia res memorabiles seculorum omnium ac gentium ab initio mundi usque ad annum Christi nati MCCCCC*, (Coloniae: Haeredes Iohannis Quentel & Geruuinum, 1544).
25. Sven Stolpe, Siegfried Huber, Robert Braun, *Die Offenbarungen der heiligen Birgitta von Schweden*, (Frankfurt am Main: Knecht, 1961).
26. Ivașcu, *Istoria literaturii*, 208.
27. Ioan Bianu, *Dosofteiu, mitropolitul Moldovei, 1671-1686. Psaltirea în versuri, publicată după manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673* (București: Editura Academiei Române, 1887), 220; N. A. Ursu, *Dosoftei: Opera, Versuri*, vol. 3, Ediție critică, Studiu introductiv de Al. Andriescu (București: Editura Minerva, 1978), 544.
28. Cartoian, *Istoria literaturii*, 206.
29. Achim Budde, „Wie findet man „Ägyptisches Heimatgut“?“, în *Acts of the International Congress 'Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872-1948)' Orientalia Christiana Analecta 265*, ed. Taft, R. / Winkler, G. (Roma: Pontificio Instituto Orientale, 2001), 671-688.
30. Bianu, *Bibliografia*, vol. 1, 365-369.
31. Ibid.
32. Ibid., 368-369.
33. Gabriel Tepelea, „Mineiele de la Râmnic. Contribuția lor la dezvoltarea limbii române literare și la biruința ei definitivă ca limbă de cult”, *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 3-4 (1966): 377.
34. Bianu, *Bibliografia*, vol. 2, 52-53.
35. Ștefan Pasca, „Unitatea românească prin religie”, *Revista Teologică*, nr. 2 (1944): 85-109.
36. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, vol. 2, 338.
37. Nicolae Dobrescu, *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716-1739)*. (București: Editura Academiei

- Române, 1906), 164-165.
38. Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române*, vol. 2, (București: Editura Minerva, 1901), 464-465.
39. Bianu, *Bibliografia*, vol. 2, 396.
40. Barbu Teodorescu, „Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbii literare române”, *Mitropolia Olteniei*, nr. 9-12 (1960): 641
41. Ibid.
42. Bianu, *Bibliografia*, vol. 2, 52-53.
43. Teodorescu, *Episcopul Damaschin*, 634, 641, 645.
44. Bianu, *Bibliografia*, vol. 2, 215-269.
45. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, vol. 2, 422.
46. Iulian Ștefănescu, „Legende despre Sf. Constantin în literatura română”, *Revista Istorică Română*, nr. 1 (1931): 251-297; N. Cartoian, *Cărțile populare în literatura românească*, vol. 2 (București: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938), 132-133
47. Bianu, *Bibliografia*, vol. 2, 23-27.
48. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, vol. 2, 433.
49. Ibid., 434.
50. Ibid., 215-217.
51. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, vol. 2, p.370.
52. Ibid., 424.
53. Bianu, *Bibliografia*, vol. 2, 273.
54. D. Simionescu, G. Buluță, *Pagini din istoria cărții românești*, (București: Editura Ion Creangă, 1981), 71.
55. Bianu, *Bibliografia*, vol. 4, București, 1944, 262.
56. Păcurariu, *Istoria Bisericii*, vol. 2, 438.
57. Ibid..
58. Daniela Bărbulescu, „Mineiele de la Neamț 1830-1832”, *Glasul Bisericii*, nr. 11-12 (1962): 1143.
59. Bianu, *Bibliografia*, vol. 3, 288-289, 314.
60. Ibid., vol. 3, 691-692, vol. 4, 319-321.
61. Mircea Păcurariu, *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică*, (București: Basilica, 2011), 193.
62. Ibid., 216.

Bibliography:

- Αγάπος Λάνδος. *Νέος Παράδεισος: Ἦτοι λόγοι διάφοροι καὶ βίοι αγίων /εκ του Μεταφραστού Συμεώνος*, [New Paradise: Various Sermons and Lives of Saints by Symeon Metafrastis]. Βενετία: Παρά Πάνω Θεοδοσίου τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1641.
- Αγάπος Λάνδος, *Βιβλίον ωραιότατον καλούμενον Αμαρτωλῶν Σωτηρία* [A Very Beautiful Book Called the Sinners Salvation]. Βενετία: Παρά Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1641.
- Bărbulescu, Daniela. „Mineiele de la Neamț 1830-1832” [The Menaia from Neamț]. *Glasul Bisericii*, no. 11-12 (1962): 1142-1160.
- Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva. *Bibliografia românească veche 1508-1830, vol. 1-5* [Ancient Romanian Bibliography 1508-1830, vol. 1-5]. Bucharest: Editura Academiei Române, 1903-1944.
- Bianu, Ioan, Hodoș, Nerva. *Dosofteiu, mitropolitul Moldovei, 1671-1686. Psaltirea în versuri, publicată după manuscrisul original și de pe edițiunea de la 1673* [Dosofteiu, Metropolitan of Moldavia, 1671-1686. Psalter in verse, published after the original manuscript and from the 1673 edition]. Bucharest: Editura Academiei Române, 1887.
- Branîște, Ene. *Liturgica generală* [General Liturgics]. Bucharest: Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1993.
- Budde, Achim. „Wie findet man „Ägyptisches Heimatgut“?”, in *Acts of the International Congress 'Comparative Liturgy Fifty Years after Anton Baumstark (1872-1948)' Orientalia Christiana Analecta 265*, ed. Taft, R. / Winkler, G. Roma: Pontificio Instituto Orientale, 2001, 671-688.
- Cartoian, Nicolae. *Cărțile populare în literatura românească, vol. 1-2* [The Folklore Books in the Romanian Literature]. Bucharest: Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II”, 1938.
- Cartoian, Nicolae. *Istoria literaturii române vechi* [The History of the Ancient Romanian Literature]. Bucharest: Editura Minerva, 1980.
- Dobrescu, Nicolae. *Istoria Bisericii Române din Oltenia în timpul ocupațiunii austriece (1716-1739)* [The History of the Romanian Church in Oltenia during the Austrian occupation (1716-1739)]. Bucharest: Editura Academiei Române, 1906.
- Δωρόθεος, Μητροπολίτης Μονεμβασίας, *Βιβλίον ιστορικών περιέχον εν συνόψει διαφόρων και εξόχων ιστορίας: Αρχόμενον από κτίσεως Κόσμου μέχρι της αλώσεως Κωνσταντινουπόλεως* [Historical Book Containing a Summary of Various and Outstanding Stories: From the Creation of the World to the Fall of Constantinople], Βενετία: Ἰωάννη Αντωνίῳ τῷ Ἰουλιανῷ, 1631.
- Gheție, Ioan. *Originile scrisului în limba română* [The Origins of Writing in the Romanian Language]. Bucharest: Editura Științifică

- și Enciclopedică, 1985.
- Iohannes Nauclerus, *Chronica succintim comprehendentia res memorabiles seculorum omnium ac gentium ab initio mundi usque ad annum Christi nati MCCCCC* [A Chronic briefly including memorable facts and people of all ages from the beginning of the world until the year 1500 the birth of Christ]. Coloniae: Haeredes Iohannis Quentel & Geruuinum, 1544.
- Iorga, Nicolae. *Sate și preoți din Ardeal* [Villages and priests from Transylvania]. Bucharest: Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1902.
- Iorga, Nicolae. *Istoria literaturii române vol. 1-3* [The History of the Romanian Literature, vol. 1-3]. Vălenii de Munte: Editura Neamul Românesc, 1901- 1909.
- Ivașcu, George. *Istoria literaturii române, vol. 1- 2* [The History of the Romanian Literature, vol. 1-2] Bucharest: Editura Științifică, 1969-1972.
- Μαργουίνος, Μάξιμος. *Συναξάρια ἤτοι βίοι ἁγίων* [The Synaxarion or the Lives of the Saints]. Βενετία: Ἀντώνιος Πινέλλος, 1607.
- Mihăilescu, Gabriel, „În jurul surselor folosite de Dosoftei în Viața și petreacelor svinților” [“Around the Sources Used by Dosoftei in Life and the Living of the Saints”]. *Limba Română*, no. 3 (2014): 419-432.
- Mitric, Olimpia. „Un nou exemplar din Mineiul slavon imprimat la Veneția, în tipografia lui Božidar Vuković” [„A new copy of the Slavonic Mine printed in Venice, in the printing house of Božidar Vuković”]. *Studii și Materiale de Istorie Medie*, no. 31 (2013): 299-322.
- Ματθαίος Κιγίλας, *Νέα Σύνοψις διαφόρων ιστοριῶν ἀρχομένη ἀπὸ κτίσεως κόσμου καὶ λήγουσα ἕως τὴν νῦν ἐχρονίαν*, (Βενετία: Παρὰ Νικολάω Γλυκεῖ τῷ ἐξ Ἰωαννίνων, 1637).
- Pasca, Ștefan. „Unitatea românească prin religie” [„Romanian unity through religion”]. *Revista Teologică*, no. 2 (1944): 85-109.
- Rosetti, Alexandru. *Istoria literaturii române vol. 1-3* [The History of the Romanian Literature, vol. 1-3]. Bucharest: Editura Academiei, 1964-1973.
- Ștefănescu, Iulian. „Legende despre Sf. Constantin în literatura română” [„Legends about St. Constantine in Romanian literature”]. *Revista Istorică Română*, no. 1 (1931): 251-297.
- Simionescu D., Buluță G. *Pagini din istoria cărții românești* [Pages from the history of the Romanian book]. Bucharest: Editura Ion Creangă, 1981.
- Păcurariu, Mircea. *Istoria Bisericii Ortodoxe Române vol. 1-3* [History of the Romanian Orthodox Church vol. 1-3]. Bucharest: Editura Institutului Biblic și de Misiune al BOR, 1980-1981.
- Păcurariu, Mircea. *Cultura teologică românească. Scurtă prezentare istorică* [Romanian theological culture. Brief historical presentation]. Bucharest: Basilica, 2011.
- Stolpe, Sven, Huber Siegfried, Braun, Robert. *Die Offenbarungen der heiligen Birgitta von Schweden*. Frankfurt am Main: Knecht, 1961.
- Stăniloae, Dumitru. *Ortodoxie și românism* [Orthodoxy and Romanianism]. Bucharest: Supergraph, 2011.
- Stăniloae, Dumitru. *Reflecții despre spiritualitatea poporului român* [Reflections on the spirituality of the Romanian people]. Bucharest: Editura Elion, 2004.
- Teodorescu, Barbu. „Episcopul Damaschin și contribuția sa la crearea limbii literare române” [„Bishop Damascene and His Contribution to the Creation of the Roman Literary Language”]. *Mitropolia Olteniei*, no. 9-12 (1960): 627-645.
- Turdeanu, Emil. „Manuscrise slave din timpul lui Ștefan cel Mare” [„Slavic Manuscripts from the Time of Stephen the Great”]. *Cercetări literare*, no. 5 (1943): 111-163.
- Turdeanu, Emil. *Oameni și cărți de altădată* [People and Books of Yesteryear]. Bucharest: Editura Enciclopedică, 1997.
- Țepelea, Gabriel, „Mineiele de la Râmnic. Contribuția lor la dezvoltarea limbii române literare și la biruința ei definitivă ca limbă de cult” [The Menaia from Râmnic. Their Contribution to the Development of the Romanian Literary Language and to its Final Victory as a Language of Worship]. *Biserica Ortodoxă Română*, no. 3-4 (1966): 369-387.
- Ursu, Necolai-Alexandru, Dascălu, Nicolae, *Mărturii documentare privitoare la viața și activitatea mitropolitului Dosoftei* [Documentary Testimonies Regarding the Life and Activity of Metropolitan Dosoftei]. Iași: Editura Trinitas, 2003.
- Ursu, Necolai Alexandru. *Dosoftei: Opera, Versuri vol. 3* [The Works of Dosoftei – Verses vol. 3]. Bucharest: Editura Minerva, 1978), 544.
- Wade, Andre. „The Oldest Iadgari. The Jerusalem Tropologion V-VIIIc.”, *Orientalia Christiana Periodica*, no. 50 (1984): 451-456.